

Ольга Лобова, кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник, доцент кафедри педагогічної творчості
Сумського державного педагогічного університету
імені А.С.Макаренка

МОТИВАЦІЙНІ ЕЛЕМЕНТИ ПІДРУЧНИКА В СИСТЕМІ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розглянуто мотиваційні елементи сучасного підручника музики. На прикладах авторських підручників “Музика” для 1 – 4 класів показано конкретні методи та прийоми розвитку у молодших школярів мотивації загальнонавчальної та музично-естетичної діяльності.

Постановка проблеми. Розвиток мотивації загальнонавчальної та музично-естетичної діяльності є надзвичайно важливою і складною проблемою, яка наскрізно проходить через увесь курс музичної освіти школярів. Успішне формування мотивації є необхідною умовою ефективного набуття загальнокультурної та художньої компетенцій, становлення музично-естетичної культури особистості.

Проблеми формування мотивації навчання розглядаються в українській педагогічній науці досить глибоко і широко. Проте новий час випестував нове покоління дітей – жвавих, допитливих, енергійних, які потребують розмаїття вражень, різноманітності діяльності, широкої палітри пізнавальних завдань, тобто нових підходів до організації пізнавальної діяльності. Крім того, кожний навчальний предмет має власні особливості й резерви організації цього процесу.

Мета статті. Аналіз мотиваційного потенціалу сучасного підручника музики: його дидактичних елементів, спрямованих на розвиток мотивації навчальної музично-естетичної діяльності. У цьому контексті актуальність нашої наукової розвідки підсилюється тим, що цей дидактико-методичний аспект фактично не розкритий у роботі вітчизняних педагогів.

Виклад основного матеріалу. За результатами теоретичних і практичних досліджень, які ведуться нами понад 10 років, доведено, що навчальна книга – підручник, посібник, робочий зошит – з музики може відігравати значну роль у розвитку мотивації загальнонавчальної та музично-естетичної діяльності, проте лише за умови спеціальної дидактичної розробки відповідного компонента навчальної книги.

То що ж є умовою ефективного залучення дітей до музично-естетичної діяльності та які

структурні елементи підручника безпосередньо впливають на розвиток навчальної мотивації на уроках музики у початковій школі?

Як свідчить досвід створення й апробації навчальної літератури у галузі загальної музичної освіти, для молодшого школяра мотиваційну функцію може виконувати лише цікава, яскрава, особистісно орієнтована книга, написана живою і зрозумілою дитині мовою, насичена улюбленими піснями, сповнена казки та м'якого гумору, збагачена оригінальними розвивальними завданнями, різноманітним наочним матеріалом, цікавими проблемними ситуаціями тощо.

Як зробити мовну сферу підручника доступною й привабливою для учня? Найбільш органічний шлях – ввести до книги “дитячі” літературні жанри: казки, яскраво образні вірші й оповідання, потішки та забавлянки тощо. Але надати їм не лише цікавого, а й пізнавального змісту, втілюючи в привабливу форму “корисну” навчальну інформацію. Тому одне з провідних місць у вербальній структурі підручника посіли **дидактичні вірші, казки, розповіді та оповідання.**

Уведення до змісту підручників дидактичних віршів зумовлено тим, що яскравий, образний і до того ж “заримований” навчальний текст є для дитини більш привабливим, цікавим і таким, що краще запам’ятовується. За допомогою дидактичного вірша можна розкрити сутність музичних понять, розповісти про характер і зміст музики, історію створення та особливості музичного інструмента:

*Здавалось, то просто утіха:
маленький смичок, струни-жилли,
а корпус з сосни чи горіха
натруджені руки зробили.*

МОТИВАЦІЙНІ ЕЛЕМЕНТИ ПІДРУЧНИКА В СИСТЕМІ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

*Простий інструмент дерев'яний –
а як заспівав він чудово!
І так полюбили слов'яни
його щиросерду розмову!*

*А потім він світом полинув –
співав і сміявся, і плакав:
то в бідних селянських хатинах,
то в сяючих панських палацах.*

*А майстер трудивсь. Дерев'яний
остружок спадав завитком.
І струни співали слухняно
під довгим гладеньким смичком.*

*Прості наполегливі руки
заклали в ту щирю розмову
живі і зворушливі звуки,
так схожі на голос, на мову.*

*За пісню співучу, мінливу,
що летіть то плавно, то стрімко,
звуть цей інструмент шанобливо:
“Ваша Величносте Скрипко!” [3, 87].*

Казкові герої мандрують сторінками книг разом з дитиною, допомагаючи їй у сприйнятті і засвоєнні навчального матеріалу. Казкові сюжети вводять школярів до навчальних тем, приваблюють, спонукають до діяльності, розкривають у доступній формі зміст музичних понять і термінів. Наведемо приклад дидактичної казки “Як крокує музика”, яка виконує одночасно мотиваційну, вступну та інформаційну функції:

Цей день для ведмедика Мишка був найщасливішим. Нарешті! Йому дозволили, йому довірили, його прийняли! Прийняли до чудового, найкращого в світі лісового ансамблю. Ще й інструмент дали – новенький яскраво-червоний барабан з тугою мембраною і гладенькими дзвінками паличками.

Тільки на цьому ведмедикові щастя й скінчилося. Тому що барабан ніяк не хотів слухатися свого нового господаря. А господар-барабаник ніяк не міг зрозуміти диригента, який уже вкотре торочив про якісь долі.

Заліз Мишко у малинник, сів, схилив голову на барабан і замислився. Усе переплуталося в його думках: долі наголошені й ненаголошені, долі сильні й слабкі, долі, долі, долі...

Та ось здалося Мишкові, що вся музика якимось дивом перетворюється ... на кроки!

Одні – важкі, поважні, як у татка-ведмеда: бум, бум, бум. Інші – легкі, грайливі, як у зайченяти: стриб-стриб, стриб-стриб. Та що найдивовижніше – кроки ті не плутаються, а чітко, струнко дотримуються черги:

*бум – стриб-стриб,
бум – стриб-стриб,
бум – стриб-стриб...*

І раптом – БУМ!!! Це паличка барабанна впала... і розбудила ведмедика.

Підхопивсь Мишко, очима спросоння кліпає, і враз його осягнуло: он воно що! Виходить, “кроки” музичні – це і є оті таємничі долі! І так само, як кроки бувають важкі й легкі, так і долі є сильні й слабкі! Отже грати їх треба то сильніше, то слабкіше, тобто то гучніше, то тихіше.

“Ну, тепер усе вийде! – зрадів ведмедик. – Мерщій на репетицію!” А барабан на боці весело застукотів дерев'яними паличками в такт його крокам [3, 22 – 23].

Деякі казки та оповідання потребують продовження чи доповнення, що є мотиваційним фактором, а також розвиває дітей у творчому плані: “Як Ведмідь навчився співати”, “Про першу струну”, “Як пісня на Їжачка образилась” тощо. Наведемо приклад такої дидактичної казки “Кому належить пісенька”:

Сталося це в лісовій школі. Якось Їжачок склав пісеньку, а Зайчик заспівав її на концерті. Дуже сподобалася пісенька лісовим мешканцям.

От Їжачок і хвалиться: “Це моя пісенька – я її склав!”. А Зайчик собі: “Це моя пісенька – я її виконав!”

Хто тут правий? Слухали-слухали їх звірята та й вирішили: підемо до старої Сови за порадою. А мудра Сова сказала...[1, 18].

Складаючи продовження казки, діти мають можливість висловити власні міркування про роль композитора і виконавця у житті музичного твору.

Часто казковий сюжет втілений у віршовану форму. Наведемо приклад дидактичного вірша “Казка про дві хмарки”, який в образній формі пояснює сутність понять “мажор” і “мінор”:

*Колись в краю далекім,
де промені сміються,
де гомонять лелекий
дощі-струмочки ллються,
де сяють блискавиці,
зустрілися раненько
дві хмарки-мандрівниці:
біленька і темненька.*

МОТИВАЦІЙНІ ЕЛЕМЕНТИ ПІДРУЧНИКА В СИСТЕМІ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

*Одна по небу мчала,
щаслива і весела,
і сонячно всміхалась
з небес містам і селам.
А друга хмарка днями
Зітхала, сумувала
та іноді дощами
земельку поливала.*

*Хмаринки в небі синім
зустрілись випадково,
і відбулась між ними
така собі розмова.
Сказала хмарка біла:
“Який чудовий ранок!
Я мчу, немов на крилах,
з веселими вітрами!*

*“Нахмурилася темна:
“Як вітер – справжнє горе,
пустує він, даремно
бентежить синє море!” ...*

*...Ось так і розмовляли
хмаринки в небі гоїм,
пливли повільно далі –
красиві і несхожі:
пухка і білолиця,
а поруч – майже чорна,
дві хмарки-мандрівниці
-мажорна і мінорна.*

*Цю казку коротеньку
про дві несхожі хмарки
вам, слухачі маленькі,
розказано не марно.
Бо в музиці також
єдва лади, два відтинки.
І дуже вони схожі
на дві оті хмаринки.*

*Є музика мажорна –
яскрава, промениста,
повільна чи моторна –
та завжди світла, чиста.
А є мінор: більш тьмяний
і не такий блискучий:
то мужній, полум'яний,
то лагідний, співучий...*

*Тож, щоб їх розрізнити
і лад напевне взнати,
корисно буде, діти,
цю казку пригадати [3, 92 – 93].
Цікавий ефект дає поєднання у казці прозового*

та віршованого текстів. Наприклад, тематичний блок “Танець” завершується узагальнювальною казкою “Танцювальний карнавал”. На цьому чарівному карнавалі “зустрілися” танці різних народів, з якими школярі ознайомилися протягом чверті, а тепер мають впізнати їх за певними ознаками: характером, темпом, особливостями виконання, національною належністю, а інколи за допомогою віршованої рими:

*Ця історія трапилася на Планеті
Барвистої Музики, у Країні Загадкових
Ритмів. Тисячі сурмачів роз'їхалися всією
планетою з повідомленням:*

*Чекає вас палац дзеркал
на танцювальний карнавал.
Танці! Просимо, будь ласка,
бути у костюмах, масках.
Той, хто танці всі впізнає,
приз музичний здобуває!*

*І от нарешті у головному палаці
танцювальної країни привітно засяяли вогні
й залунала чарівна музика. Країна Загадкових
Ритмів приймала гостей...*

*Першим до зали увійшов поважний
красень у вишуканому вбранні. Його урочисті
кроки чергувалися з галантними поклонами,
а музика нагадувала святковий інструментальний
похід:*

*І сьогодні, як колись,
відкриваю я бали.
Каже вам моє ім'я,
що приїхав з Польщі я.*

*Раптом у натовпі промайнула весела
струнка дівчина. “О, це теж гостя з Польщі!”
– вигукнув хтось. “А от і ні!” – всміхнулася
красуня:*

*Маю я таке ім'я,
що здається – з Польщі я.
А я – Чехії дитина,
а по-чеськи – “половина”.*

*Підморгнула і побігла далі, забираючи із
собою запальну, граціозну і водночас
невибагливу дводольну мелодію.*

*А тим часом у коло вступив кавалер у
чорному фракку з дамою в ошатній бальній
сукні:*

*Жив у Австрії мій дід,
там з'явився я на світ,
а тепер вже кожний знає,
як натхненно я кружляю.
Зараз підхоплю і вас –
щоб запам'ятали ...*

*Залу заповнила легка, казково чарівна,
ніжна мелодія – раз-два-три, раз-два-три...*

МОТИВАЦІЙНІ ЕЛЕМЕНТИ ПІДРУЧНИКА В СИСТЕМІ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

*Тільки-но припинилось лагідне кружляння
– до центру зали подалася чорноока красуня
– швидка і нестримна, наче гірська річка:*

*Я – донька свого народу,
дагестанського я роду,
я гаряча, мов вуглинка,
а зовуть мене ...*

*Пройшлася у запальному ритмі – і
загубилася серед гостей.*

*Раптом зазвучали веселі бубни і мелодійні
скрипки, і перед публікою з'явився бравий
парубок у вишиваній сорочці й червоних
шароварах. Та як топне чобітком:*

*Маю я українську вдачу:
коли сумно – я не плачу!
Щоби всі уміли так –
розучіть танок ...*

І пішов по колу – все швидше і швидше...

*... Увесь вечір і всю ніч звучала чарівна
музика у сяючому вогнями дзеркальному
палаці. Кружляли у святковому хороводі
російська кадрили і аргентинське танго,
чарівний угорський чардаш та італійська
тарантела, запальний молдавський жок,
іспанське болеро і жига – танець англійських
моряків...*

*Країна Загадкових Ритмів приймала своїх
гостей – таких різних, але однаково дорогих і
жаданих [4, 104 – 106].*

Діти пригадують назви танців, які завітали до
Країни Загадкових Ритмів, за необхідності
користуючись наведеною “Карткою реєстрації
гостей” – своєрідним узагальнювальним
словничком, в якому подані стислі відомості про
танці, згадані в казці: полонез, польку, вальс,
лезгинку, гопак.

Мова казки, як правило, емоційно-образна,
літературно примхлива та лексично багата, вже
з перших слів захоплює школяра, занурює його в
особливий чарівний світ, стимулюючи розвиток
уяви, політ фантазії, творчого натхнення. Тому
більшість “музичних” казок, вміщених у
підручники, виконують не лише мотиваційну, а й
розвивальну функції. У казці “Танцювальний
карнавал” креативне спрямування має додаткове
завдання доповнити її: подумати, які ще танці
могли б відвідати танцювальний карнавал і що б
вони могли розповісти про себе.

Важливим елементом мотиваційної системи
музичної освіти дітей є гра – невід’ємна частина
життя молодшого школяра, найбільш улюблений
і властивий дитині вид діяльності, могутнє
джерело формування і розвитку творчих мотивів
і здібностей, надійний засіб активізації інтересу
та уваги.

У підручниках застосовані найрізноманітніші
дидактичні ігри в усіх видах музично-творчої
діяльності: від найпростіших ігор типу “Музичної
луни” до розгортання цілих міні-спектаклів за
пісенним сюжетом чи фрагментом дитячої опери.
Значну питому вагу мають ігрові завдання
творчого спрямування, коли дітям запропоновано
відчути себе у ролі композитора, диригента,
поета, виконавця на музичних інструментах тощо.

Гра є ефективним засобом засвоєння музичних
понять. Наприклад, після ознайомлення з казкою
“Колискова для Дряпушка” діти розігрують
сюжетний хід казки, імітуючи спів дівчинки і
бабусі та засвоюючи поняття “канон”:

*Він був іще зовсім маленький і дуже
пухнастий – такий собі світло-сірий клубочок.
Але оченята вже блищали веселими
пустотливими зеленими вогниками, і маленькі
лапки міцно трималися за іграшки,
скатертину і долоні Великих людей у його
новому домі. Мабуть, тому кошеня й назвали
Дряпушком.*

*Ще у будинку жила Дівчинка. Вона була
маленька, але здавалася Дряпушкові (та й собі)
цілком дорослою. І поводитися відповідно,
особливо щодо кошеняти. Навіть колискову
йому співала. Так-так, справжню колискову
пісню. Дівчинка склала її сама, бо серед
маманих колісанок потрібної не знайшлося:*

*Люлі-люлечки, Дряпушко,
спіть, всі лапки і два вушка ...*

*Пройшло три роки. Дівчинка підросла і
стала готуватися до школи. Її життя
сповнилося новими думками і справами, але
колискова пісенька для Дряпушка залишилася
обов’язковою. І великий зеленоокий пухнастий
красень просто не міг заснути, не почувши
знайомої мелодії.*

*“Що буде з Дряпушком, коли я піду до
школи?” – хвилювалась Дівчинка. І тоді
придумала: навчу колискової Бабусю – хай
вона співає.*

*Добра і лагідна Бабуся одразу ж
погодилася співати колискову. Але ніяк не
могла запам’ятати мелодію. От Дівчинка і
каже: “Я починатиму, а ти співай за мною,
але трохи пізніше”:*

*Раз проспівали, другий, третій – і вивчила
Бабуся. А Дряпушкові так сподобався спів
Бабусі і Дівчинки, що він аж “підспівував” від
задоволення [4, 28 – 29].*

Уже сам факт залучення дітей до активної та
різноманітної виконавської діяльності у
молодшому шкільному віці є досить потужним
мотиваційним елементом. Тому, крім

МОТИВАЦІЙНІ ЕЛЕМЕНТИ ПІДРУЧНИКА В СИСТЕМІ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

традиційного музичного сприймання та співу, на уроках доцільно регулярно використовувати **творчі музично-виконавські завдання**: рухливі вікторини, танцювальні хвилинки, “вільне” диригування, пластичне інтонування, інсценування, рольове виконання пісень, ритмічні оркестри, музикування з використанням “підручних” засобів тощо.

Наведемо приклади таких завдань із підручників “Музика”:

1. Музична вікторина “Типи музики”. Учитель виконує невеликі фрагменти музичних творів, діти ілюструють їх рухами: марш – крокуванням, танок – оплесками, пісню – рухами рук.

2. Танцювальні хвилинки. Виконання рухів (довільно або за вчителем) під народну чи сучасну ритмічну музику. Можна використовувати пісні-танки, наприклад, народні: українську пісню “Корольок”, чеську “Польку”, французький “Танець качат” тощо.

3. Інсценування або рольове виконання пісень, наприклад, народних: “Господарство”, “Трицю, Трицю, до роботи”, “Ходить гарбуз по городу” тощо.

4. Ритмічні оркестри, гра на дитячих музичних інструментах чи з використанням “підручних” звуків (оплесків, щигликів, стуків і т.п.).

5. Фізкультурхвилинка або дихальна гімнастика (виконання кількох вправ за вчителем під музику чи без неї).

Безумовним позитивом навчальних книг з музики є наявність у них різноманітних наочних матеріалів: дидактичних ілюстрацій та малюнків, схем, таблиць, ритмічних партитур, репродукцій картин, портретів композиторів тощо. Вдале художнє оформлення зацікавлює, захоплює дітей, сприяє полегшенню розуміння і усвідомлення, включає до дії зорову пам’ять, що значно покращує якість навчального процесу. Доцільно додати, що малювання і розфарбовування є одним з найулюбленіших видів діяльності школярів молодшого віку, а тому ці види навчальної праці можуть бути успішно використані як домашні завдання з музики.

Елементи синтезу мистецтв, інтеграції музики з літературним, образотворчим, театральним та іншими видами мистецтв завжди створюють позитивний фон для успішного формування мотивації навчальної діяльності.

Суттєву роль відіграють спеціальні **мотиваційно-розвивальні завдання** – дидактичні методи і прийоми, безпосередньо спрямовані на стимулювання навчальної мотивації, які викликають інтерес, захоплюють дитину, пробуджують бажання пізнавальної

діяльності. В арсеналі кожного вчителя музики є чимало “цікавинок”, які виконують стимулюючу роль: несподіване запитання, влучний вислів, вірш, цікава інформація, вдало дібрана наочність тощо. Підручники “Музика” допоможуть учителю збагатити свій мотиваційний “арсенал” завданнями, які підвищують пізнавальну активність школярів у межах навчальної теми. В їх числі: вірші-загадки, кросворди, тексти “з пропусками”, головоломки, ребуси, завдання “з секретом” тощо.

Наприклад, засвоїти складові назви нот школярам допоможе *вірш-казка* з теми “Сім сестриць-чарівниць”, де імена сестриць-нот “сховані” у перших складах кожного стовпчика. Наведемо фрагмент дидактичного вірша:

ДОбрий ранок! Здрастуй, Сонце! – старша відчиня віконце.

І – до справи. Зна будь-хто:

Гарна господиня

РЕмесло, що знає друга, –

добирати від недуги

хміль, любисток і чебрець.

Всім порадить нота

МІж ялинок у лісі

їде на пошуки крами

нота, третя із семи.

Ліс віта: “Добридень, ... !” [2, 73]

Цікавим прикладом комплексного мотиваційно-розвивального завдання є дидактична казка “Хто в оркестрі головний”. Діти читають текст, творчо доповнюють його сюжет за допомогою малюнків-підказок і у ході евристичної бесіди з’ясовують роль диригента й виконавців на різних музичних інструментах в оркестрі:

Почалося все це якимось уранці, коли крізь вікно до репетиційної зали зазирнуло сонечко. Теплий промінець поволі спустився з підвіконня і легко торкнувся гладенького контрабасового боку.

- Уф, – сказав контрабас, – як мене сонечко гріє! Звісно, я ж в оркестрі головний: баси – всьому основа!

- Чого це раптом? – прорипів тромбон. – Я головніший. У мене голос найгучніший і такий пронизливий! Його всі чують!

- А в мене – найвищий! – озвалась флейта. – Може, я головна?

- До чого тут висота? – загомоніли скрипки. – Головне – тембр. Ми – найспівучіші, наймелодійніші. До того ж, нас багато. Отже, ми й головні!

